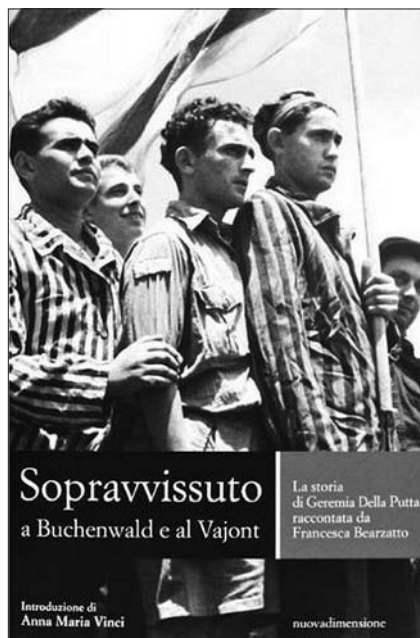

Francesca Bearzatto, *Soppravvissuto a Buchenwald e al Vajont*. Portogruaro: Nuova dimensione, 2012.

V drugi polovici prejšnjega stoletja je v Italiji historiografija doživela korenito konceptualno in metodološko prenovu, italijanski zgodovinarji pa so z inovativnimi pristopi prodrli v vrh mednarodnega zgodovinopisja. Med raznimi smermi je v tem okviru plodna tla našla tudi ustna zgodovina, ki se je sicer podobno kot drugod po svetu soočala z močno skepso, preden se je dokopala do polne uveljavitve. V vsem tem času je na njenem vrtu zrastle neizmerno število plodov, ki so odstrli poglede na prej zanemarjene vidike in akterje italijanske preteklosti, zlasti na male, anonimne ljudi. V to kategorijo del se uvršča tudi zgornje delo Francesce Bearzatto, v katerem je avtorica predstavila življenjsko zgodbo Geremie Della Putte. Ta zgodba se je med svetovnima vojnima odvijala tudi na Slovenskem, zato ponuja zanimive vpoglede tudi v našo polpreteklost. Kot izhaja iz naslova knjige, je bila eksistenca protagonista zaznamovana z dvema dogodkoma, ki sta dramatično prelomila, na srečo pa ne prekinila njegove življenjske poti. Prvi je bil internacija v nemškem taborišču Buchenwald med drugo svetovno vojno, kamor je bil odgnan kot komunist in član italijanskega partizanskega gibanja. Drugi dogodek pa je bila katastrofalna nesreča, ki je doletela prebivalce občine Erto in Casso v gorskem delu pordenonske pokrajine na meji med deželama Furlanijo Julijsko krajino in Benečijo. Tam je 9. oktobra 1963 ogromen usad zdrsnil v umetno jezero hidroelektrarne na vodotoku Vajont (od tod ime *catastrofe del Vajont* ali vajontska katastrofa) in izpodrinil 50 milijonov kubičnih metrov blatne vode, ki je v svojem pljuskanju navzgor po dolini in čez 200-metrski jez na njeno dno ter po njenih pobočjih pobrala več naselij s skoraj 2.000 prebivalci. Geremia obnavlja svoj spomin na ti dve strašni izkušnji in ponuja svoje poglede nanje. Prvi del svoje pripovedi pa posveti tradicionalnemu alpskemu svetu, v katerem je odrastel in ki sta ga omenjena dogodka vsak po svoje globoko spremenila. Ta del pripovedi je nerazdružljiv z dvema prelomnicama in posebej zanimiv za socialno, gospodarsko in kulturno zgodovino, ker nas seznaja z modeli in strategijami, s katerimi se je neko tradicionalno gorsko družbeno okolje soočalo z eksistenčnimi vprašanji ter s prilagajanjem modernosti.

Svet, o katerem pripoveduje Geremia, je namreč gorski kmečki svet, ki je s svojimi naravnimi posebnostmi od človeka ob velikem fizičnem naporu zahteval tudi veliko organizacijske sposobnosti, racionalnosti in individualne ter družbene discipline, da ga

je nagradil s svojimi dobrinami. Zaradi skoposti življenjskih virov, ki jih je nudil, je že od poznega srednjega veka narekoval tudi usklajevanje kmetijstva z neagrarnimi dejavnostmi in z iskanjem gospodarskega dohodka onkraj meja krajevne skupnosti prek delovnih migracij. Dolga stoletja so bile to pretežno sezonske selitve, povezane z raznimi poklici in specializacijami, ki so se odražale tudi v družbenih strukturah vaške skupnosti in odnosih znotraj nje. Na območju Erta in Cassa so to bile različne oblike popotne trgovine, oglarstva, gozdarstva, sezonskega zidarstva, agrarnega in drugega dninarskega dela. Trgovci, imenovani kramarji, so se razlikovali po prodajnem blagu, smereh, dolžini popotovanj, uspešnosti in družbenem statusu, s tem da ni zagotavljal blagostanja, pač pa le raven preživetja. Za razliko od sosednjih območjih so se v Ertu in Cassu z njim ukvarjale tudi ženske, ki so jim rekli sadonere. Če doma niso imele možnosti za varstvo, so na večmesečno pot z ročnimi vozički jemale tudi otroke. Njihova pridobitna vloga je bila ključna za družino, določala pa je tudi njihov status v družini in skupnosti. Trgovci in trgovke so prodajali izdelke krajevne obrti in tudi po poti nakupljeno blago ter skušali optimalno izkoristiti svoja obhajanja krajev in domov, da so se vračali s čim večjim zaslužkom in z dobrinami, ki jih je družina potrebovala do naslednjega odhoda. Vaška ekonomija je bila sistemsko usklajena in povezana v kompleksna produktivna, trgovska in finančna razmerja, tako da so na primer eni izdelke domače obrti in druge proizvodnje prodajali sami, drugi so uporabili kramarske kolege, medtem ko so sami kramarili z drugim blagom in po drugih območjih. Agrarne in neagrarne dejavnosti so usklajevali tudi spreminjajoč kombinacije v skladu s potrebami, sestavo družine, spremembami povpraševanja na trgu dela in storitev.

Migrantske poti so vodile v avstrijske dežele, tudi v slovenske. Po prvi svetovni vojni so se z novimi državnimi mejami mnoge preusmerile. Primorska in Istra, po novem pod Italijo, pa sta postali za kramarje še boljši poslovni trg kot v preteklosti. Mnogi so se zato stalno naselili in prenesli svoje dejavnosti v novo italijansko vzhodno provinco. Med temi tudi Geremijeva starša, ki sta kupila hišo v Postojni, odprla trgovino in od tam nadaljevala tudi s kramarstvom. Po Julijski krajini je razpršeno živelo na desetine njihovih sovaščanov in med njimi 15 sorodnikov, ki so se prav tako priselili, da bi izkoristili nove gospodarske možnosti. Te možnosti so bile med drugim povezane z militarizacijo območja, se pravi s prisotnostjo številčnega vojaštva, razmeščenega po večjih in manjših vojašnicah ter postojankah vzdolž meje s Kraljevino Jugoslavijo. Gradnja vojaške infrastrukture je v Julijsko krajino pritegnila najprej gradbene delavce, ki so tvorili pomemben del sezonskih migrantov občine Erto in Casso ter vse Furlanije. Sledili so trgovci, ki so krajevnim strankam in vojaštvu ponujali jestvine, blago in artikle za osebno nego in potrebe, od zobne paste, ščetk, potrebščin za britje, mila, krtač do sukancev, gumbov, nogavic in tekstila. Zaslužek je prihajal tudi na račun čezmejne izmenjave in tihotapstva. Sami vojaki so se zalagali z večjimi količinama blaga, ki so ga oddajali čez mejo v zameno za dobrine, kot sta bila tobak in kava, ki sta bila v Jugoslaviji bolj poceni.

Ko se je s starši in starimi starši priselil v Postojno, je bil Geremia še otrok. V Postojni je obiskoval šolo in se družil s slovenskimi vrstniki, od katerih se je naučil

slovenščine. To znanje je prav prišlo tudi za družinsko trgovsko dejavnost, v katero sta ga starša sproti uvajala. Že petnajstletnemu je oče zaupal razširitev trgovskih poslov čez državno mejo, kamor je Geremia odhajal sam vse do Ljubljane prodajat italijansko blago, vračal pa se je z jugoslovanskim. Zanimivo je, da je obhajal tudi jugoslovanske vojaške postojanke in z blagom zalagal tudi jugoslovansko vojaštvo. Trgovski posel se je tako krepil zaradi povečanega števila strank in tudi izkoriščanja razlik v cenah med italijanskim in jugoslovanskim blagom. Geremia je bil pozoren opazovalec slovenskega okolja ter ljudi na italijanski in jugoslovanski strani meje. Že od mladih nog je postal občutljiv za družbene krivice in se približal komunističnim idejam. Zanimiva je tudi njegova percepcija kraškega okolja, ki ga je vzljubil in v katerem se je čutil sprejetega med slovenskim prebivalstvom. Menil pa je, da sta bila kraška krajina, ki jo imamo mi za trdo in zahtevno, in tudi njeno prebivalstvo bistveno bogatejša v primerjavi z rojstno gorsko furlansko pokrajino in tamkajšnjo družbo. Toliko v dokaz relativnosti naših predstav o okolju, življenjskih razmerah v njem in naših samopodobah.

Geremijev oče je bil italijanski prostovoljec v prvi svetovni vojni. Zaradi tega in zato, ker je bil prepričan fašist, je tudi dobil dovoljenje za trgovanje v Julijski krajini. Kot mnogi preprosti ljudje je verjel, da bo fašizem zagotovil socialno pravico, kot je obljubljal. Geremia pripoveduje, kako je bilo navdušenje nad fašizmom razširjeno tudi med šolsko mladino v Postojni, italijansko in slovensko. Mnogi Slovenci so imeli fašistično partijsko izkaznico, eni iz prepričanja, drugi po sili razmer, saj brez nje ni mogel nihče opravljati samostojnega poklica in pogosto niti dobiti službe. Imeli so jo tudi člani tajne komunistične stranke. K tej se je Geremia približal s skupino sovrstnikov, Italijanov in Slovencev, ki se jim je fašizem upiral zaradi oblastniške in arogantne države. Med vojno, ko so se začeli spopadi s partizani, se je Geremijeva družina zatekla najprej v okolico Bologne, nato v domači kraj Erto. Po razpadu Italije se je Geremia s partizanskim imenom Ivanof pridružil brigadi Osoppo, medtem ko je njegov mlajši brat, ki je prej simpatiziral s fašizmom, šel med garibaldince. Ker je bilo na tistem območju partizansko gibanje zelo aktivno in je v Karniji proglasilo osvobodeno ozemlje, so Nemci in fašisti izvajali hajke in v eni izmed teh septembra 1944 zajeli tudi Geremio. Na srečo je njegova skupina padla v roke nekemu komandantu, ki so ga partizani zajeli in nato izpustili, zato je vrnil uslugo s tem, da ujetih niso dali pobiti, ampak so jih deportirali v Nemčijo. Geremia opisuje taboriščno trpljenje in smrt, srečanje s slovenskimi deportiranci in njegovo sodelovanje v taboriščni odporiški organizaciji, ki je organizirala vstajo in 9. aprila 1945 osvobodila taborišče. Okrutno maščevanje nad nekaterimi esesovskimi fanatiki opredeljuje kot zaslužno plačilo za storjeno nepopisno gorje. To se z osvoboditvijo ni končalo, saj je zaradi pomanjkanja in vsega hudega še naprej umiralo veliko taboriščnikov, po prihodu Američanov pa se je število smrti podvojilo, ker sestradani organizmi niso več prenašali normalnega prehranjevanja.

Oktober 1945 se je Geremia vrnil v domačo vas, kjer ga svojci niso prepoznali in mati ni hotela verjeti, da ima pred sabo spet pogrešanega sina. V skopih besedah opiše povrnjeno željo po normalnem življenju, ki so jo v družini pozdravili, tako da

so se molče usedli pred hišo in se v miru zazrli v jesenski travnik. Treba je bilo spet poprijeti za delo in gledati v prihodnost. Razmere pa se po vojni niso bistveno spremenile, ker so delavci še naprej ostajali odvisni od gospodarjev in z vrha določenih delovnih razmer, medtem ko so šli med vojno v gozdove tudi zato, »da bi ne bili več sužnji in hlapci«. Prišlo je tudi do razkola v vaških skupnostih, ker so nekateri spretnejši kramarji med vojno obogateli in zdaj postali podjetniki. Nekdanji občutek vaške solidarnosti se je izgubil, ker je – po mnenju Geremie – fašizem obrodil dolgotrajne sadove. Vaški podjetniki so namreč najeli delavce izven vasi, ker so bile med domačimi zelo razširjene komunistične, socialistične in anarhistične ideje ter odpor proti »suženjskemu delu«. Levičarji so vsekakor zmagali na volitvah in vzeli v svoje roke upravljanje občine. Politični boj pa je odnesla katastrofa leta 1963. Geremia je medtem odprl malo prodajalno in popravljalnico koles v rojstnem kraju, pripravljala pa se je na odprtje bencinske črpalke. Mnogi domačini so leta 1959 dobili zaposlitev pri gradnji jezua na Vajontu in nato odšli graditi druge hidroelektrarne. O nesreči Geremia pripoveduje le na kratko, raje se za konec ustavi pri svojem velikem veselju – športu. Gojil ga je že kot otrok v Postojni, ker je fašistični režim navduševal mlade za šport in idealiziral telesne sposobnosti, še bolj intenzivno in zavzeto pa v desetletjih po vojni, od smučanja do kolesarstva in teka. Šport, predvsem naporne panoge, mu pomenijo metaforo preživetja. Športni vzdržljivosti pripisuje zasluge, da je preстал velike preizkušnje in ohranil življenjsko moč.

Avtorica knjige, Francesca Bearzatto, po poklicu srednješolska profesorica, a kot mnogi italijanski učitelji zgodovine predana tudi zgodovinopisju, v svoji spremni študiji osvetljuje, kako je potekalo Geremijevo glasno spominjanje in v čem je ključ razumevanja njegove pripovedi. Ključ je v podoživljanju tradicionalnega načina življenja v ruralnem furlansko-predalpskem in nato v kraškem (postojnskem) svetu, ki se prepleta vzdolž celotne prehojene poti. Prvi svet, delno pa tudi drugi, je ohranjal še mnoge predmoderne ekonomske in družbene strategije, ki niso bile preproste, pač pa zelo kompleksne. Življenje je terjalo veliko iznajdljivosti, prilagodljivosti in spretnosti, hkrati pa tudi natančno poznavanje okolja in virov, ki posamezno niso zagotavljali preživetja, temveč jih je bilo treba usklajevati. Nobena kombinacija dejavnosti ni bila naključna, vse oblike in tudi premikanja v prostoru so bili do potankosti premišljeni za dosego čim boljšega gospodarskega učinka. To velja tudi za priselitev iz domače vasi v Postojno, kapilarno spoznavanje novega območja trgovanja in njegovih ljudi, med katere se mladi Geremia in njegova družina vživita. Niti oče kot fašistični simpatizer ne vidi v njih »drugih«, ki naj jih režim pretopi v italijansko civilizacijo, in sebe v vlogi civilizatorja. Mejo, ki jo politika obojestransko utrjuje in oborožuje kot neprebojno oviro, doživlja kot nadvse mehko, prepustno in po kramarski logiki prijazno črto, ki je vir gospodarskih priložnosti.

Nacionalna in ideološka nasprotja vsekakor vnašajo napetosti in narodno delitev v to okolje in v Geremijevo družino. Med vojno se ta nasprotja izrazijo v navidezno protislovnih izbirah, ki pa jih je treba brati – kot opozarja avtorica – tudi v luči okoliščin, in ne kot ideološke usmeritve: Geremia, komunist od mladih nog, se namreč pridruži nekomunističnim italijanskim pratizanom brigade Osoppo, medtem

ko njegov brat, sprva fašistični simpatizer, stopi med komunistične garibaldince. Geremijeva partizanska rezistenca je nadaljevanje prejšnje rezistence (it. glagol *resistere* pomeni vzdržati), ki je bila potrebna pri vsakdanjem življenju. In nadaljuje se kot vodilo za preživetje v koncentracijskem taborišču in v povojnem prebolevanju doživetih strahot ter vračanju k normalnemu vsakdanu. Geremijev komunizem izhaja iz njegovega antifašizma in želje po svobodi, družbeni pravičnosti in neodvisnosti. Njegov ideal je namreč prosti poklic ali dejavnost in k temu stremi, kadar le more, po načelu »biti gospodar svojega dela«. To pa je osnovna logika starodavnega kramarskega poklica, ki jo Geremia goji kot vrednoto, podedovano od prejšnjih generacij in stokrat slišano iz ljudskih pripovedk v njegovem gorskem kulturnem okolju. Je logika, ki jo predvaja tudi kot povojni politični aktivist, ko vabi sovaščane, ne glede na politično prepričanje, naj se povežejo v zadruge in na ta način ohranjajo neodvisnost od kapitalističnih podjetnikov.

Ideja o malem podjetništvu ima anarhistično podlago, ki pa jo je bilo treba dvigniti na višjo raven. O tem se je Geremia dokončno prepričal v taborišču, kjer je neizpodbitno spoznal, da človek potrebuje zaščito zakonov, te pa lahko zagotovi samo država. V njegovi interpretaciji komunizma bi moral ta zajamčiti pravico do zasebnega gospodarskega udejstvovanja. Njegov komunizem izhaja torej v tem smislu bolj iz spoznanj lastne življenjske izkušnje, sposobnosti opazovanja in kritične presoje družbe kot pa iz marksističnih in drugi ideoloških ter političnih nauk. Po svoje je tudi kritika teh nauk, ki nikoli in nikjer ne padejo kot semena na neobdelana politična tla. Povsod obstaja že neka politična kultura, vredna upoštevanja. Povojna gospodarska prizadevanja in uspehi (prodajalna koles, bencinska črpalka, malo gradbeno podjetje z bratom) imajo v Geremijevem pripovedovanju vsekakor pomen modernizacije in težavnega, a hvaležnega napredka. Enako velja za gradnjo elektrarn v furlanskih in beneških Predalpah, ki so ljudem odprle možnosti za delo in dvig življenjske ravni. Prav element modernizacije in napredka, mogočni jez v Vajontu, pa je brutalno in tudi simbolično dokončno odplavil tradicionalni svet, ki je tako prežemal eksistenco Geremijeve generacije.

Aleksej Kalc